

Vorming door onderwijs

Humaniora tussen verleden en toekomst

En zouden zij niet de man die eraan begon hen los te maken en naar boven te brengen, als ze die op een of andere manier konden pakken en naar het leven staan, van het leven beroven?

(Plato, *De Staat*)

Daarom zouden ook allen die de spot drijven met degenen die zich wijden aan het onderwijs en de filosofie, dezelfde haat en afkeer moeten treffen als degenen die een misdrijf plegen tegen de goddelijke wetten.

(Isocrates, *Nicocles*)

We leren nooit door te doen *als* iemand, maar door te doen *met* iemand, die geen gelijkenis vertoont met wat we leren.

(G. Deleuze, *Proust et les signes*)

Het ware leren is het ontvangen van de les op een zodanig diepe wijze dat het noodzakelijk is dit aan de ander door te geven.

(E. Levinas, *Aan gene zijde van het vers*)

In de opvoeding beslissen wij ook of we onze kinderen genoeg liefhebben om hen niet uit onze wereld te verbannen en aan henzelf over te laten, noch hun de kans te ontnemen om iets nieuws – iets dat niet door ons te voorzien valt – te ondernemen, maar hen integendeel nu al voor te bereiden op hun opgave: het vernieuwen van een gemeenschappelijke wereld.

(H. Arendt, *Tussen verleden en toekomst*)

Wat is autoriteit anders dan de kracht van het beginnen, de kracht om aan hen die na ons zullen komen het vermogen te schenken om op hun beurt te beginnen? [...] Beginnen is beginnen met doorgaan. Maar doorgaan is ook doorgaan met beginnen.

(M. Revault d'Allonnes, *Le pouvoir des commencements*)

Vorming door onderwijs

Humaniora tussen verleden en toekomst

Geert Van Coillie, Paul Thoen en Johan Strobbe (red.)

Acco Leuven / Den Haag

Eerste druk: 2017

Gepubliceerd door:

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven
E-mail: uitgeverij@acco.be - Website: www.acco.be

Voor Nederland:

Acco Uitgeverij Nederland bv, Westvlietweg 67F, 2495 AA Den Haag, Nederland
E-mail: info@uitgeverijacco.nl - Website: www.uitgeverijacco.nl

Omslagontwerp: www.frisco-ontwerpbureau.be

Vincent Van Gogh, *De zaaier*, 1888, Kröller-Müller Museum, Otterlo.

© 2017 Acco

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

D/2017/0543/380

NUR 740

978-94-6344-351-7

INHOUD

TEN GELEIDE <i>Geert Van Coillie, Paul Thoen en Johan Strobbe</i>	7
VOORWOORD Homo universalis (we hebben haar/hem nodig) <i>Wouter Duyck</i>	15
JONGE MENSEN VORMEN Inleiding bij veertien homerische vergelijkingen <i>Willy Martin</i>	19
HOOFDSTUK 1 BIJNA VIER EEUWEN... Het onderwijs 'vrij' houden <i>Paul Thoen</i>	21
HOOFDSTUK 2 “ALLERZIJDEN HOORT MEN STEMMEN DIE DE HUMANIORA HUN NUT BETWISTEN” De klassieke humaniora in het defensief <i>Johan Strobbe</i>	45
HOOFDSTUK 3 VAN DOORGAVE NAAR OVERGAVE Europese integratie door de ontwikkeling van de humaniora <i>Tom Vandenkendelaere</i>	63
HOOFDSTUK 4 IL FAUDRAIT [PAS] DES DIEUX Burgerschap, tolerantie en verzettelijkheid <i>Ingmar Samyn</i>	77
HOOFDSTUK 5 ONDERNEMEN EN ONDERWIJZEN Van gedrevenheid tot bezieling <i>Luk Bouckaert</i>	97

HOOFDSTUK 6 ZOEKEN, ERVAREN, GELOVEN De les als belevenis <i>Karel Volckaert</i>	109
HOOFDSTUK 7 TELLEN, VERTELLEN, HERVERTELLEN Een persoonlijke getuigenis over spirituele vorming <i>Marc Desmet</i>	125
HOOFDSTUK 8 WERKPLEKLEREN IN DE MEDISCHE OPLEIDING Verhaal, vertrouwen en verantwoordelijkheid <i>Marc Lemiengre</i>	141
HOOFDSTUK 9 EEN MENSELIJKE WETENSCHAP De valse dichotomie tussen STEM en humane wetenschappen <i>Merel Lefevere</i>	155
HOOFDSTUK 10 STEM VOOR GRIEKES EN LATIJN Wat overleeft, leeft <i>Wouter Duyck, Mark Janse en Jorie Soltic</i>	169
HOOFDSTUK 11 VAN ZWARTE PEDAGOGIE NAAR SPIRITUELE HEROPVOEDING Kleine anatomie van schuld, mededogen en verantwoordelijkheid <i>Frederiek Vanophlymes</i>	185
HOOFDSTUK 12 KIEMKRACHT IN VERBONDENHEID Een avontuurlijke, franciscaanse theo-antropologie <i>Stijn Demaré</i>	201
HOOFDSTUK 13 DE GAVE VAN HET TALENT (MT 25,14-30) Meditatie over neoliberale cultuur, onderwijs en mens-zijn in kritische dialoog met Paul Verhaeghe <i>Geert Van Coillie</i>	217
NAWOORD Retoriek, literatuur en democratie <i>Simon Derudder</i>	245
OVER DE AUTEURS	249

TEN GELEIDE

Geert Van Coillie, Paul Thoen en Johan Strobbe

Een titel is het halve boek – maar is ook méér. Elke goede titel ontsluit een perspectief ver voorbij het boek. Een dergelijk open einde begint niet zelden met een wervende titel die bij de lezer tegelijk verwarring en verwachting wekt. Zo omvat de hoofdtitel van deze essaybundel – dankzij het weggelaten leesteken op de cover – tegelijk een vraag én een oproep. *Vorming door onderwijs?!*

Mensen vormen mensen – vanouds en elke generatie opnieuw. Vorming van en door mensen ligt ten grondslag aan een voortdurende, relationele dynamiek van traditie en vernieuwing in de cultuur en de samenleving. Momenteel echter blijkt vorming via onderwijs vervangen door ‘levenslang en levensbreed leren’ – de mantra van de competitieve kennismaatschappij – afgestemd op continue innovatie en permanente (zelf) ontwikkeling. Voor de politieke en publieke weldenkendheid dienen eigentijdse scholing en opleiding een duidelijk en dwingend doel: economische groei en sociale mobiliteit. Maximale leerwinst en meetbare output zijn bij uitstek de criteria van functionalistisch en tot instructiepsychologie gereduceerd onderwijs. Niet toevallig wordt het officiële onderwijsdiscours meer dan ooit gevoerd in termen van ‘moeten’ en ‘niet mogen’: maatschappelijke noodzaak en dwang onder het mom van aldoor toenemende individuele autonomie en persoonlijke vrijheid. Want er is geen alternatief volgens de dominante economie en ideologie van de schaarste, die ‘wij’ tot elke prijs dringend zouden moeten overwinnen.

Het klassieke humanistische opvoedingsideaal (*Bildung*) is vandaag opnieuw aan herbronning toe. De hier bijeengebrachte beschouwingen focussen op de fundamentele vraag wat ‘humaniora’ in ruime zin – het aloude leerhuis voor het leven – nog kán betekenen als belofte voorbij berekening. Als jonge mensen in wording zijn leerlingen en studenten allerminst klanten, consumenten of ‘kiezers’. In een humane en ethische benadering is vorming iets heel anders dan investeren in menselijk kapitaal. Een ontoverde wereld van heilloze versnelling, vermarkting en vervlakking genereert steeds meer van dezelfde onzin. Tegen de banalisering en brutalisering van alles en iedereen wil authentieke vorming het verlangen van de mens naar het andere buiten en boven hemzelf vrijwaren en verdiepen. Vorming door onderwijs staat op die manier in het teken van weerbaarheid en verzet tegen al wat mensenkinderen neerhaalt of klein houdt. Liefde voor een hernieuwbare, gemeenschappelijke wereld is de oorspronkelijke ‘voor-waarde’ van menselijke vorming.

Het besmettelijke jargon van management en marketing is in geen tijd ongemerkt binnengedrongen in de taal en het mensbeeld van het onderwijs en de zorgverlening: efficiëntie en effectiviteit, input en output, competentieverwerving en inzetbaarheid, assessment en rendement. Anders dan bij een instrumenteel, mechanisch en meetbaar productie- of leerproces gaat het in vorming om een open en onvoorspelbaar gebeuren, een betekenisvolle en bevrijdende omvorming van het leven voor alle betrokkenen – met als kernwoorden: vertrouwen, vrijheid en verantwoordelijkheid. Als newspeak, zoals Orwell stelt in *1984*, tot doel heeft om alle andere denkwijzen onmogelijk te maken, dan behoort vorming door onderwijs in omgekeerde zin tot de kunst van het ‘onmogelijke’ voorbij de grenzen van louter rationele planning en sturing. Menselijke vorming blijkt in die zin een antoniem van *social engineering*.

Vormgeving als bijna-synoniem van vorming verwijst naar de generositeit van het geven zonder berekening. Merkwaardig genoeg gewagen verschillende van de verzamelde opstellen van de ‘gave’ in diverse woordsamenstellingen (door-gave, op-gave, over-gave) als basisconditie van vorming en onderricht. Genereus en gul is ook het gebaar van de zaaier in de bekende parabel en op het doek van Van Gogh, *De zaaier* (1888, Kröller-Müller Museum, Otterlo). Het landschap baadt in het laatavondlijke licht van de grote, citroengele zon met op de achtergrond het rijpe koren. Voor het maaiklare tarweveld strekt zich het omgeploegde land uit, en strooit de zaaier met flukse tred het zaaigoed breed voor zich uit op de ‘hemel-aarde’ in opvallend blauw en bruin coloriet. Vanzelfsprekend hoopt en ‘rekent’ de zaaierende boer op een vruchtbare oogst. Maar initieel wortelt het zaaierwerk in een act van vertrouwen en actief geduld in de wondere kiemkracht van het graan.

Nu al bijna vierhonderd jaar wordt in die geest gewerkt en geleefd aan het Roeselaarse College, vaak in benarde omstandigheden en ondanks geduchte weerstand. De effecten van die eeuwenlange vormingstraditie hebben zich wereldwijd en op talrijke domeinen gemanifesteerd. In dit boek bezinnen oud-leerlingen en (oud-)leraren van het Klein Seminarie zich vanuit uiteenlopende invalshoeken over het actuele doorgeven van dit project tussen de generaties.

Twee bijdragen beginnen bij de geschiedenis van de school om door te dringen tot de kernvraag over de plaats en de positie van de humaniora vandaag. Paul Thoen duikt in een aantal documenten uit het archief over het vormingsconcept van het augustijnencollege te Roeselare (ca. 1640), om vervolgens de exemplarische geschiedenis van het Klein Seminarie (1806) verder te volgen. Die historische verkenning gaat gepaard met principiële beschouwingen en persoonlijke getuigenissen over het opzet en de methode van de humanistische vorming en van het onderwijs in de moedertaal. Bijzondere aandacht krijgt de soms miskende rol bij dat alles van priester-dichter Guido Gezelle. Het betoog eindigt met enkele verrassende voorbeelden van raakpunten met de cultuur van de islam.

Johan Strobbe kiest als uitgangspunt de feestrede van Gustaaf Verriest, oud-leerling en hoogleraar geneeskunde in Leuven, bij het eeuwfeest van het Klein Seminarie (1906). De markante toespraak verdedigt de waarde van de klassieke vorming en komt tegelijk op voor het onderwijs in de moedertaal. De duiding van dit betoog leidt tot de uitdieping van het debat over de *humaniora* en het talenonderwijs in het toentertijd snel evoluerende Europa. Deze bovendien al veel vroeger begonnen discussies namen in de achttiende eeuw scherpe vormen aan, en waren nauw verbonden met de gespannen verhouding tussen Kerk en Staat. Tegenwoordig staat de 'vrijheid' van onderwijs opnieuw onder zware druk vanwege de ideologie van de vrije markt en de paradoxalerwijs toenemende overheidsinterventie.

Beide aansluitende bijdragen behandelen de noodzaak van een diepgravende reflectie over vorming in de politiek-juridische sfeer. Voor Tom Vandenkendelaere vormt de actuele crisis van het Europese integratieproject het startpunt. Het oude continent wordt omringd door een veelheid van probleemsituaties – vandaar dat Europa uitermate belangrijk is voor het behoud van de vrede. Tegelijk rijzen er acute vragen over de legitimiteit van het Europese beleid. Sinds de oprichting van de Europese Gemeenschap zestig jaar geleden zijn de bereikte resultaten ondanks crisismomenten geleidelijk aan gegroeid en doorgegeven. Maar door de omvorming naar de Europese Unie en het in werking treden van het Europees Parlement kwam de legitimiteitskwesitie aan het licht. Dit Europa laat zich niet langer eenvoudigweg 'doorgeven'. Juist wegens zijn beslissende belang moeten we er ons des te meer aan kunnen 'overgeven'. De urgentie van die opgave meldt zich bij nationale verkiezingen en heeft inmiddels tot de brexit geleid. Bij de vorming van een gedegen publieke opinie speelt onderwijs een onmisbare rol. De bijdrage peilt het Europa-besef in het diverse onderwijsveld, en benadrukt de rol van de *humaniora* als positieve stimulans tot 'overgave' aan de Europese toekomst en de totstandkoming van een gedeeld Europees gemeenschapsgevoel (*demos*).

Ingmar Samyn snijdt het netelige vraagstuk aan van democratisch en participerend burgerschap als vakoverschrijdende eindterm in het onderwijs. Deze opdracht zit geprangd tussen de overheersende logica van het eendimensionale marktdenken enerzijds, en het pathos van de terugplooiing op een polariserende en exclusieve cultuuridentiteit anderzijds. Traditioneel werd tolerantie beschouwd als hiërarchisch gestuurde toestemming en toegeeflijkheid van bovenaf tegenover de onderdanen. In de lijn van Hannah Arendt daarentegen kunnen we tolerantie constructief beschouwen als een vorm van open en wederzijds respect, dat de machtsverhoudingen zelf van binnenuit radicaal transformeert. Een houding van 'verzettelijkheid' (*resistibility*) brengt de rechtsregels zelf tot voortdurende herziening en vernieuwing. In die optiek is de vorming van het oordeelsvermogen, de ontwikkeling van de verbeelding, en het leren lezen en interpreteren van de voorbeelden uit de klassieke literaire traditie elementair.

In andermaal twee essays wordt duidelijk dat het rigide klassieke schaarsteprincipe ook op economisch vlak ruimte moet laten voor meer humane inspiratie. Luk Bouckaert bespreekt de relatie tussen ondernemen en onderwijzen vanuit de vraag wat mensen

beweegt. In de economie wordt doorgaans gedacht aan de veranderingsdruk door de globalisering en aan onvermijdelijke flexibiliteit en aanpassing. Tegenwoordig blijken andere factoren minstens zo relevant. Een onderneming heeft behoefte aan bezieling en het vermogen om het beoogde opzet op basis van persoonlijke betrokkenheid te situeren in een kwalitatieve en sociale context. Onderwijs staat voor een vergelijkbare taak. De klemtoon ligt thans op de ontwikkeling van competenties, afgestemd op de eisen van de arbeidsmarkt. De overheid, die zich al enkele decennia beijvert voor een democratische school, geeft in toenemende mate toe aan de roep om meer marktgerichtheid. Om die reden doet de behoefte zich voelen om de aandacht te heroriënteren op waardegevoeligheid, en zo de school te verbinden met de civiele samenleving en actief burgerschap.

Karel Volckaert begint met het begrip ‘geloofsgoed’ uit de moderne economische theorie. Een ervaringsgoed wordt geëvalueerd via consumptie, terwijl er geen controleerbare, eenduidige waardering bestaat voor geloofsgoederen. Onderwijs is een voorbeeld van een dergelijk goed: bij de evaluatie en controle ervan duiken onontwarbare moeilijkheden op. Een interessantere mogelijkheid is erin gelegen verstrekkers en verbruikers elkaar te laten ontmoeten, en van het geloofsgoed een ervaringsgoed te maken. De hedendaagse mens is inderdaad sterk ingesteld op individuele ervaring. Het digitale tijdperk heeft de gezagvolle verticale structuren ondergraven, en laat mensen deelnemen aan netwerken, waarin ze patronen leren herkennen en de eigen positie bepalen. De waarde van het onderwijs moet niet ‘naderhand’ erkend worden. In het vinden van gelijkenissen en verwantschappen kunnen leerlingen de eigen achtergrond en ervaring duiden en nieuwe perspectieven ontdekken. Het wordt een proces van ‘mee-maken’ en ‘co-creatie’ tussen producent en consument, waardoor de klas van een markt opnieuw een forum wordt. Hierbij biedt de confrontatie met voorbeelden uit andere en oude culturen een eminente kans op verruimde ‘humanitas’.

De ondeelbare eenheid van de exacte en humane denkwijze tekent van meet af aan de medische wetenschap. Twee practici werken dat elk op eigen wijze uit. Marc Desmet, arts en jezuïet, getuigt over de rijke en paradoxale facetten van zijn langdurige opleiding en vorming, en over de doorwerking daarvan in zijn vele taken en activiteiten, met name als medicus op een palliatieve dienst. Centraal staat het inzicht dat de persoonlijke weg doorheen niet zelden hachelijke ervaringen kan leiden tot omzichtig leren een onderscheid te maken en te oordelen. Dit afstand nemen is van essentieel belang om anderen te begeleiden in hun bestaansvragen rond menselijkheid en menswaardigheid. De bezinning vertrekt van de breuk in de hedendaagse beleving tussen een ongekende keuzevrijheid in de privésfeer, en extreme managementdwang in het beroepsleven, die authentieke persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid op de helling zetten. Om de humaniteit te bevorderen, dient een aantal vastgelopen tegenstellingen gereactiveerd te worden tot constructieve spanningen: tellen en vertellen, reflex en reflectie, regel en deugd. Het nadenken over intense levenservaringen leidt tot een dankbare terugblik op de artsenopleiding, en tot enkele bezielende wensen voor pas afgestudeerde collega’s.

Marc Lemiengre bezint zich op het werkplekleren in de medische opleiding, waarin onderwijs als voortgezette humaniora en menselijke zorg onlosmakelijk verweven zijn. Na zes jaar academische studie belandt de jonge arts in een leeromgeving, waarbij hij/zij in aanraking komt met de complexiteit van de geneeskundige realiteit. De institutionele steun van een uitgestippeld curriculum maakt plaats voor de verantwoordelijkheid voor het eigen leerproces in een samenspel met patiënten, opleiders en peers. De uitdaging bestaat erin om de verleiding te weerstaan een concrete casus onmiddellijk te reduceren tot algemene en abstracte categorieën, met als inzet het onbevangen beluisteren van de verhalen van patiënten. Via een verscheidenheid van factoren leert de arts in opleiding zijn besliskunde verfijnen. Omgaan met ‘andere’ culturen, zowel van buitenaf als uit de rafelrand van de vertrouwde leefwereld, veronderstelt een bijzonder engagement. Werken met en voor mensen binnen en voorbij de grenzen van de wetenschap is een kunst. Maar ook de opleider beschikt niet over onfeilbaarheid: vertrouwen en ‘vrije aandacht’ in een open geest zijn noodzakelijke en waardevolle attitudes.

De discussie over de onderwijsvernieuwing wordt vanuit twee gezichtspunten bekeken. Als wetenschapsfilosofe neemt Merel Lefevere het geruchtmakende STEM-project in het onderwijslandschap onder de loep. Het letterwoord (*Science – Technology – Engineering – Mathematics*) belooft dé sleutel op de toekomst voor studerende jongeren en voor de samenleving in haar geheel. Dit essay analyseert de ontorechte aanspraken van het zoemwoord STEM. Hoe alomvattend ook, wetenschap mag zich niet verabsoluteren, anders raken haar typisch menselijke oorsprong en aard verloren. Voor zover geworteld in cultureel bepaalde denkwijzen en modellen (paradigma’s), is wetenschap nooit vrij van mogelijke vertekeningen of misvattingen, en moet zij alert blijven en openstaan voor alternatieve hypothesen. Al te enge pragmatische doelstellingen leiden trouwens tot de uitsluiting van misschien niet direct nuttig, maar broodnodig fundamenteel wetenschappelijk onderzoek, én tot de miskennis van het belang van de humane wetenschappen. De afbouw van de algemene vorming verduistert het waardenperspectief dat het hele wetenschapsverhaal schraagt: probleemoplossend denken, creativiteit en sociale vaardigheid.

Cognitief psycholoog Wouter Duyck, en de filologen Mark Janse en Jorie Soltic, wijzen erop dat de klassieke talen het moeten stellen met minder institutionele ondersteuning, terwijl STEM-richtingen van overheidswege uitdrukkelijk gepromoot worden. Moeten Latijn en Grieks dan maar wegdeemsteren, omdat wetenschappen de toekomst bepalen? Het antwoord is ondubbelzinnig negatief. Zelfs bij voortgezette exact-wetenschappelijke studies kan de klassieke humaniora uitstekende slaagcijfers voorleggen. Richtingen met Grieks en Latijn leveren niet alleen de beste garantie op taalverwerving, ze begunstigen bovendien in aanzienlijke mate de ruimere cognitieve ontwikkeling. Dat al te ‘zware’ studie-inspanningen de gelukservaring van jonge mensen zouden aantasten, berust op een spijtig misverstand. Uit onderzoek blijkt het tegendeel, zowel op persoonlijk als maatschappelijk vlak. De promotie van STEM dient dan ook in het juiste kader te gebeuren. In de huidige context is een hoger cognitief abstractieniveau voor de wetenschapsvakken beslist noodzakelijk. Dat doet echter geen afbreuk aan de klassieke vorming. Onderwijs mag zich geenszins laten verblinden door directe noden en behoeften. In het licht van een onbekende, onvoorspelbare en open toekomst blijkt een beweeglijke en veelzijdige

vorming de aangewezen weg. Met het oog op de ‘homo universalis’ uit het voorwoord blijven Grieks en Latijn hun sinds lang bewezen degelijkheid en waarde behouden.

De laatste drie essays mediteren over de ethisch-spirituele achtergrond van opvoeding en vorming. Frederiek Vanoplynes problematiseert het pedagogische en ethische deficit van de dominante neoliberale neutraliteit in de sociopolitieke sfeer. Vanwaar komt het overall tastbare pessimisme en het pijnlijke morele onvermogen, bijvoorbeeld omtrent de vluchtelingencrisis, en welke remediëring is in dit verband denkbaar vanuit opvoeding en vorming? De leidraad tijdens de zoektocht is het werk van de Zwitserse pastoraaltheologe Lytta Basset. De uitgangsthese luidt dat de morele mens pas tot bestaan komt in een kwetsbare relatie van afhankelijkheid met anderen. Aan de negatieve zijde staat de ‘zwarte pedagogie’, zoals initieel verwoord door de psychoanalytica Alice Miller. Een traumatiserende afhankelijkheid door de negatieve kijk op het kind, en het vrijspreken van de volwassenen, voeren tot een vicieuze kringloop van beschuldiging en sluipend geweld. De hedendaagse slachtoffercultuur, geïnspireerd door Rousseau, blijft gevangen binnen dezelfde logica van culpabilisering. Een uitweg dient zich aan, wanneer het vroege trauma niet langer onbewust gereproduceerd wordt, maar het gekwetste kind in de mens zich mag uitspreken tegenover een ‘wetende getuige’. Door die welwillendheid (*bienveillance*) kan het kind zijn eigen verlangen op een weerbare wijze herwinnen, om een spirituele gehoorzaamheid te vinden, die naar de Ander kan luisteren voorbij de ervaring van oordelende uitsluiting.

Vanuit het beeld van de innerlijke hof (*hortus conclusus*) ontvouwt Stijn Demaré een avontuurlijke, franciscaanse theo-antropologie als grondslag voor een humaan-spirituele pedagogiek. Deze tuin van de deugden, die blijvend beschermd moet worden tegen de verraderlijk binnendringende ondeugd, gaat terug op de voorstelling van het samenleven in harmonie van God en mens in de paradijstuin. De ontdekking van de vrijheid leidt echter tot onttovering door de onherstelbare verdrijving van de mens uit de oorspronkelijke symbiose. De moderne mentaliteit volhardt in dit trauma en verliest in de gezochte zelfstandigheid het vertrouwen in God en de medemens, en finaal ook in het geluk en de liefde. Een alternatief verhaal ontwikkelt zich in de christelijke mystieke theologie. Ondanks alle kwetsuren – zondeval en kruisdood – blijft een onverbrekelijke verbondenheid tussen God en mens bewaard. Op voorwaarde althans dat de actieve strijd tegen de ondeugd op paradoxale wijze samengaat met ontvankelijkheid en generositeit tegenover het door God aangereikte goede. In een veelzijdig geïllustreerd betoog wordt toegelicht hoe deze spiritualiteit heel realistisch beleefd wordt binnen de franciscaanse traditie.

Geert Van Coillie ontrafelt ten slotte de nauwe verwantschap tussen samenlevingsopbouw en identiteitsvorming. Het neoliberale marktdenken en het competentiediscours van de kenniseconomie hebben vandaag de onderwijswereld geruisloos ingelijfd. Het is zonder meer een pertinente vraag of het nog gaat om onderwijs en vorming op mensenmaat. Een cultuurfilosofische verkenning tot in de verre voorgeschiedenis van de moderne tijd kan een en ander ophelderen. Al in het homerische epos worden onderlinge wedijver en

strijd voorgesteld als de allereerste opdracht van de mens. Die nabootsende rivaliteit is niettemin uitermate dubbelzinnig: ze kan speels en creatief zijn, maar evenzeer aanleiding geven tot destructief geweld en fatale uitsluiting. Het tegenwoordig veelgeprezen meritocratische systeem getroost zich alle moeite om die riskante ambiguïteit aan het zicht te onttrekken. Het geleidelijk uiteenvallen van de zinvolle samenhang tussen woord, werkelijkheid en waarheid weegt zwaar op de cultuur en de menselijke psyche. Zo draait de ideologische peptalk om de crisis te overwinnen steevast uit op nog grotere verwarring en vervreemding. Hoe kan het verhaal van de mens toch opnieuw een kans krijgen? De lectuur van de parabel van de talenten (Mt 25,14-30) – in discussie met psychoanalyticus Paul Verhaeghe – laat zien hoe gemakkelijk de interpretatie van de tekst zich laat verleiden door het heersende maatschappelijke model. Aandachtige lectuur van een weerbarstig ‘tegen-verhaal’ kan bevrijdend werken om onze bedreigde humaniteit opnieuw op het spoor te komen.